

МАТИЋЕВА ОГЛЕДАЛА

Зборник научних радова и есеја са округлог стола
35-их Матићевих дана

Народна библиотека „Душан Матић“



Софија Милорадовић

Институт за српски језик САНУ, Београд

ГРАМАТИКА У МАТИЋЕВИМ СТИХОВИМА ИЛИ МАТИЋЕВСКА ГРАМАТИКА

Сажетак: У тексту се скреће пажња на неколике детаље у стиховима Душана Матића који се везују за више језичких нивоа и тичу се начина на који песник употребљава и комбинује различите врсте речи, граматичке категорије и облике, фонетске ликове.

Кључне речи: Душан Матић, поезија, лингвостилистика, граматичке категорије и облици, врсте речи.

Овај лингвистички есеј написан је са жељом да се онима који се баве лингвостилистиком скрене пажња на неколике детаље у стиховима Душана Матића који се не односе само на – сасвим оправдано најчешће помињана и анализирана – синтаксичка понављања, варирања и паралелизма у његовој поезији, или пак на успостављање реторичких образаца који утичу на ритам, али се везују и за неке друге језичке нивое, па би њихово осветљавање од стране позваних у тој области језичке анализе можда дало основа и за понеки нови или друкчије усмерен поглед на поетска остварења овог значајног књижевника, мислиоца и преводиоца.

На језички интригантне примере наилазили смо у избору из поезије Душана Матића Будна ноћ, који је начинио Леон Којен, а задржали смо се на – претпостављамо – кључном стиху ове збирке: Да спавам? Не. Да бдим / касно до најкасније ноћи (из песме „У ноћи упалио се прозор“). Стих који говори о неутаживом уметниковом пориву за бдењем намах нас је подсетио на Недремано (Божје) око, тог стално будног старатеља човечанства, при чему смо тек потом приметили обресе таквог ока на корицама књиге. Синтагматски наслов збирке, за чије је настајање активиран механизам персонификације, карактерише се и као *contradictio in adjecto*: будност је антипод ноћи — читава ноћ се пробди или по заповести, или по некој великој невољи, или по снажном унутрашњем пориву да у тишини размрсимо клупко свеколиких уметничких сензација или научничких поставки, да дневни ковитлац мисли и речи улаганимо у тмини до поимања дотад несхватљивог, и тако до зоре нађемо одговор и начинимо склад или барем нагодбу са самим собом.

Песму „У туђем ткиву“ чине и ови стихови: Гледаш ме Гледаш се / Гледам се Гледам те, стихови у којима се однос самопосматрања и

посматрања оног другог одвија наизменично и као у огледалу, а лексиколошки посматрано – то бива конверзивни однос, онај у коме се, рецимо, налазе глаголи говорити и слушати. Граматички посматрано, у овим се стиховима наизменично употребљавају прво и друго лице једнине садашњег времена од прелазног глагола гледати, са ненаглашеним облицима двеју личних заменица (за прво и друго лице) и општеповратне заменице себе – као директним објектима у облику акузатива. Уколико подразумевамо да се ови стихови заснивају на изразима типа (гледати) један другог, у граматички српског језика познатим као узајамно-повратни изрази (са изостављеним граматичким субјектом), разматрани ће се однос заснивати на дефинисању статуса узајамно-повратних или реципрочних глагола, који подразумевају најмање два субјекта који врше радњу један на другом (нпр. руковати се, тући се), и тада бисмо над овим стиховима могли успоставити реципрочни глагол гледати се као неку врсту суперординиране лексеме, односно – као својеврсни поетско-граматички хипероним.

У збирци изабраних Матићевих песама Будна ноћ (Матић 2005) уочава се релативно доследан избор одређених врста речи, потом фреквентност, те начин њихове употребе (где спада и репетиција) и њихово распоређивање, те тако заменичке речи и чак четири непроменљиве врсте речи (прилози, предлози, везници, речце) прибављају себи значај (барем) попут онога који поседују именице или глаголи носећи идеју стиха, строфе и песме. Чини нам се да о реченоме недвојбено и упечатљиво сведочи стих из песме „Вага света“: На тас што си шта да ставиш.

Овде дајемо и тај не коначни списак поменутих врста речи, начињен прегледом свих песама у Будној ноћи: ти, твој(е) (своје, твоје, моје тричарије...), тај, то, који, које, ко, што, колико, ту, између, у, на, до, и, или, ни, да, кад, куд, шта, нек(а), тек, заиста, зар. Један пример из песме „Писано пред зору“ дајемо као илустративан за песникову употребу предлога од: од година, од успомена, од несрећа итд. Други пример је из песме „Пред одлазак“, а сведочи о репетицији те значају предлога за: За Грчку /... за који дан / За дан-два ... за Грчку. Поједини примери упитних заменица са наведенога списка сведоче и о томе да се запитаност може сматрати кључним елементом Матићеве поезије, која одише филозофским промишљањима и дилемама.

Такође, у другом делу песме „Пред одлазак“, у неколико сасвим кратких стихова, смењују се – уз понављање – две речце, један прилог и један предлог, у потпуности губећи граматички статус помоћних речи и добијајући, сасвим заслужено, статус носећих или саносећих (са глаголом и именицом) речи: Враћао се заиста зар / Зар икад заиста полазио / Заиста на пут / На пут. Не чуди — „Матић зна да се права сигурност налази тек у несигурности“, како је записао Ј. Христић у своме уводном тексту за књигу Избор текстова Душана Матића (Матић 1966, 8). А речце већ по својој граматичкој дефиницији поседују прелиминарни потенцијал за кључне речи у поетском тексту – оне сведоче о личном односу говорника према саопштаваноме исказу.

У Будној ноћи (Матић 2005) песник слаже у својим стиховима речи из истог семантичко-деривационог гнезда, које – дакле – припадају различитим врстама, најчешће успостављајући међу њима везе уз помоћ речи којима се исказују разноврсне релације: мост рањав од рана света, тавни тај човек у тавном мом срцу, пред тим сјајем од сјаја сваког сјајнијим, заборави свој заборав, ветар си семена ветровитог, заборави црну чар заборава, смешна реплика (...) смејеш ми се ко што сам се и сам смејао. Опет, на другој страни, у појединим стиховима, суштину или барем понешто од ње казују различити парадигматски облици исте речи: земља земљи, у даху даха, истим кораком (...) исту лену светлост са исте звезде, сјај до сјаја, сјај у сјају, амбис у амбису. И разноврсне речи са истом основом и различити деклинациони облици исте речи утискују се у стих и одзвањају попут неког слогана који се као такав потом утискује у човекову свест. Или, као што је забележио Јован Христић – Матићева се поезија више слуша ухом но што се чита оком (Матић 2005, 101).

Усмерићемо даље лингвистички поглед на један Матићев 'запис поред пута' и на две познате Матићеве песме. Најпре дајемо запис из текста „У размеђу замрзлости, 1928–1931“:

„ — Машта? — Такозвана птица МА-шта, која лети око МА-чега, спава на МА-чему, претвара се у МА-шта.“ (Матић 1966, 331).

Као што постоји народна етимологија, можемо – но свакако без стављања знака једнакости између пучког и песничког етимологисања – рећи да се у наведеноме промишљању сусрећемо са матићевским етимологисањем, чему се одмах мора додати и запажање да придевска неодређена заменица за неживо ма шта и њена парадигма нису само по гласовноме склопу били погодни за овај структурно-лингвистички каламбур, већ машта заиста дозвољава ма шта као предмет размишљања, домишљање о ма чему – неодређеност као класно одређење при деоби придевских заменица по основу њиховог значења. Матићевско етимологисање најупечатљивије нам се представља у песми Годишња доба: У зими све зими, / у пролеће све пролеће / у лети све лети / у јесен све је сен, где је поновно сасвим очито да није у питању само сазвучје облика ради гласовног склада као таквог – за имена годишњих доба везују се у прва три стиха песме неке радње или збивања које су тим добима својствене, при чему се на тај начин и за јесен може везати синтагматски склоп постајати сен (тј. сећање). Но, с друге се стране чини да може бити и упитно где је песнички етимон – је ли годишње доба именовано по дешавању које се уз њега везује, или је пак дешавању песник дао име по добу коме га је припевао.

Својеврсно песничко проналажење универзалног глаголског облика, нешто – на први поглед – налик на општи падежни облик (*Casus obliquus generalis*) у високобалканизованим српским народним говорима, који је одмена за сваки зависни падеж, показује се у Матићевој песми „Домаћи задатак“, где се глаголска парадигма у садашњем времену, три прошла времена, будућем времену, па чак и у погодбеном начину, и то за сва три лица и у оба броја – једнини и множини, састоји само од једног облика – волим. Гледано спрам у

лингвистици познате антропоцентричне теорије падежа, или на други поглед, овде се сударамо са својеврсним матићевским антропоцентризмом – са свеприсутном формом првог лица јединине садашњег времена глагола волети. И треће је само подсећање на један детаљ познат у југоисточним српским говорима, а везан за формулу тзв. velle-футура: ја ћу / ће (да) волим, ти ће (да) волиш, он ће (да) воли, ми ће (да) волимо итд., у којима се механизовала енкликтика ће, али једино у првоме лицу она није увек уопштена и ту се среће облик ћу – из основаног, управо на антропоцентризму заснованог разлога за такву јединичну употребу. Употреба окамењених облика резултира поједностављењем 'граматике' народних говора у датом сегменту, а употреба генерализованог Матићевог волим сведочи о својеврсној вези ознаке и означеног – није то само потреба за стварањем антипесме, поигравање са односом језика и смисла, понављање једног граматичког облика ради успостављања особене ритмичности. У тој се вези, тако нам се барем чини, може препознати *perpetuum mobile* са љубављу као самопокретачком енергијом.

И још једна језичка реминисценција. У „Конечној јесени“ песник упарује неке речи по њему нужном сасмислу – звери и завери, а притом као да подражава резултат гласовне алтернације познате као превој, резултат давнашњих промена у самим вокалима, као у паровима звати : зовем и хром : храмати. И опет нам најпре двоструко прозвуче фонеме з, в и р, али је то сазвучје које недвосмислено сведочи о томе да завере кују они којима је зверство блиско.

Уз Матићево се песништво помиње термин постструктурализам, а то подразумева непризнавање структуре и прихватање флуидности, но гледано са аспекта граматике, сасвим широко узев, у неким од Матићевих стихова није у питању непостојање структуре, већ њено заснивање на новоустановљеним матићевским пропозицијама (или, како је певао Мирослав Мика Антић – то није непостојање, већ постојање без нас). Уз читање Матића иду руку под руку читалачки ужитак и неопходност „интелектуалног ангажовања“ (Мирковић 1987, 281), будући да су његови стихови станишта за ројеве питања из окриља непрекинуте човекове запитаности о смислу живота, постојања, нестајања, али и својеврсно седиште отпора за сваковрсна наметања, прописивања и омеђавања. Или, како каже Јован Христић – да је за њега „спој песничке инспирације и филозофске луцидности (...) највиша вредност Матићеве поезије“ (Матић 2005, 104).

Свакако, верујемо, да уза све овде помињано одлично пристаје реч гипкост (ума), коју апострофира Предраг Палавестра у тексту „Критичарски рад српских надреалиста“ (Палавестра 2004, 43), а која је неопходан услов да се отвореност нечијег духа испољи у успешном измештању и расклапању устаљених поредака у говорним низовима, па и у њиховом оригиналном поновном склапању, како је писао Новица Петковић у тексту „Словенске пчеле у Грачаници: Матићево песничко искуство“ (Петковић 2007, 98). Међутим, неопходан услов не мора увек бити и довољан, а Матић је, поред поменутог

неопходног, поседовао и тај довољан услов за овакву врсту стварања – истанчан осећај за избор приликом понирања у фондус граматичких категорија и облика српског књижевног језика.

Извори и литература

Матић 1966: Душан Матић, Избор текстова, Библиотека „Српска књижевност у сто књига“, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга, 1966.

Матић 2005: Душан Матић, Будна ноћ (прир. Леон Којен), Београд: Чигоја штампа, 2005.

Мирковић 1987: Милосав Мирковић, Матићева „Крајња јесен“, у: Кораци. Књижевност. Уметност. Култура 5/6, Београд 1987, 281–282.

Палавестра 2004: Предраг Палавестра, Критичарски рад српских надреалиста, Отисак из ГЛАСА СССРCVIII Српске академије наука и уметности, одељење језика и књижевности, књ. 20, Београд 2004.

Петковић 2007: Новица Петковић, Словенске пчеле у Грачаници. Огледи и чланци о српској књижевности и култури, Изабрао и приредио Драган Хамовић, Београд: Завод за уџбенике, 2007.

Ређећеп 1987: Драшко Ређећеп, Крајња и бесконачно или Матићеве крајње истине, у: Књижевност 5, Београд 1987, 608–614.

Sofija Miloradović

Grammar in Matic's verses or Matic's grammar

Summary

The article draws attention to a few details in Dušan Matic's verses that are linked with multiple language levels and which refer to the way in which the poet uses and combines different types of words, grammatical categories and forms, as well as phonetic characters. The reduced analysis of these details testifies all over again to the fact that Matic possessed a keen sense of choice when he plunged into the fundus of grammatical categories and forms of Serbian literary language. We assume that a linguo-stylistic analysis of the presented details would provide the basis for some new or differently oriented view of the poetic achievements of this important writer, scholar and translator.

Key words: Dušan Matic, poetry, linguo-stylistics, grammatical categories and forms, parts of speech.